

Antal Attila

„Otthont mégsem találtam, lógok a levegőben”

(A Tűz Tamás-i líra egy jelentős motívumköréről)

Tűz Tamás ismert költőként, negyvenévesen hagyta el 1956-ban Magyarországot. Kanadában telepedett le, ám éveket töltött az Egyesült Államok nagyvárosaiban és Rómában is. A kanadai Hamiltonban hunyt el 1992-ben. A Babits, Kosztolányi, Sík Sándor, Harsányi Lajos nyomdokain indult költő líráját az emigrációban mindinkább a neoavantgárd kép- és gondolatkapcsolások, a játékos hangnem- és stílusváltások, az áramló, kötetlenebb versbeszéd s a montázstechnika jellemezték.¹ Ezeket a „kint” született költeményeket olvasva korábban az volt az ember benyomása, hogy problémáit s az azokra adott válaszait tekintve az idegenbe szakadt költő az itthoniak előtt jár, mert olyan világgal folytat párbeszédet, mely nálunk még kiépülőben van, s természete nem mutatkozott meg igazán. A halála utáni hazai folyamatokat számba véve ugyanakkor úgy tűnik, költészete idehaza is egyre aktuálisabb.

Az ötvenhatban emigráltak döntő többségéhez hasonlóan Tűz Tamást se csupán a kalandvagy vezérelte. A keleti frontot tábori papként megjárta, hadifogságot szenvedett költőt hazatérte után ellenséges légkör fogadta. A forradalom bukását követően figyelték, házkutatással zaklatták. Az emigrálása után jó pár évvel írt *Különbéke* című költeménye arról tanúskodik, tisztában volt azzal, mi várt volna rá, ha marad:

Odahaza
most zsarolások tapasztanának a földhöz
semmi mocorgás lövünk
térden csúsznánk a kegyelemért
mindenestől elpusztulnánk
következésképp
nincs más hátra
itt maradunk különbékében
szorongatott boldogságban
mendegélünk egymás jármában
hollétünket senki se tudja

¹ Tűz Tamás költészetének hazai befogadását a nyugati magyar költőket bemutató antológiák, irodalomtörténeti munkák mellett jelentősen segítette válogatott verseinek a Magvető Könyvkiadó által 1987-ben megjelentetett gyűjteménye (*Hét sóhaj a hegyen*. Szerkesztette, válogatta, a bevezető tanulmányt és az utószót írta Szakolczay Lajos).

1956 decemberében a költő a tenger hatalmas erejét csodálva, izgatottan, ugyanakkor fájdalmas, nosztalgikus érzésekkel telve hajózott át az óceánon. „Tíz hosszú nap és éjen át hevertem ámulatban/ megbűvölten és leigáztan/ ujjongva máskor talpig gyászbán/ hitben és kétség marta lázasan” – számol be élményeiről a *Búcsú Európától* című verses emlékezésében. Az új világba való megérkezését csodálatos eseményként éli meg: „Égő kíváncsisággal vágunk neki a kikötőnek mely tiszteletünkre talpig fehérbe öltözött (...) Tündéri volt a mozdulatlan havas világ” (*Egy ország küszöbén*). „Meg is szerettem mindjárt – vallja ugyanitt az amerikai kontinensről – ahogy egy földrészt meg lehet szeretni”.

Ahogy az évek teltek, ez a lelkesültség alábbhagyott, a versek pedig vissza-visszatérően otthontalanság- és magányérzetről számoltak be. Íme néhány jellemző részlet: „Csak egy kis színt adnának még az alkony/ félreismeret konok fellegei/ gesztenyebarnát/ citromháj-üde-sárgát/ kökényvégzetű kéket/ s akkor szemöldököm kopott sátra alatt/ megbújhatnál távoli csillagom/ vacogó vággyal ízelve meg/ számkivetésem lombhullató magányát” (*Éden és ég*), „redőzetes magányomban/ bolyong a belsővézés” (*Baljóslatú ígélet*), „elárvultan sántikálok/ az össze nem egyeztethető/ rommezők/ numinózus napfoltjain” (*Átmenőben*), „Otthont mégsem találtam, lógok a levegőben” (...) „Most Csikágóban kóválygok./ (Otthonom most sincs.)” (*Scarboro-i elégiák*).

Mondhatnánk persze minderre, hogy a számkivetettség, az otthontalanság érzete bizonyos fokig természetes velejárója az emigráns-létnek. Ám valóban csak bizonyos fokig. Egyéniségtől, emberi természettől függő mértékben az új környezetbe kerültek esetében a beilleszkedés, a megszokás előrehaladtával e nyomasztó érzések, ha meg nem szűnnek is, általában csillapodnak. Tűz Tamásról ez nem mondható el, még utolsó verseiben is sötétedő, rühes magányáról, mostoha sorsáról beszél, s az Istenhez fűződő kapcsolaton kívül a kései, büntudattal vállalt szerelmet tekinti az egyetlennek, melyben otthonra lelhet. Nézzük, a versekből mi tudható meg e nem szűnő otthontalanságérzet okairól!

A jelenségek első körébe a nagyvárosok életmódjából következő zavaró tényezők tartoznak: a bántó zajok, szagok, fényhatások, a zsúfoltság, az eltérő kultúrák keveredéséből adódó kaotikusság. A lírai hős nem tud aludni az éjszakai motorosoktól (*Epifánia*), a szemben lévő áruház éjjel is ütő órájától s a hajnalonként ugatásba kezdő kóbor kutyától (*Egy eb arcképe*), bosszantja az árkülönbözet, a rossz hidegbüfé (*Néptribun*), fojtja a gáz, a por, a szenny, a füst, az éj (*Tériszony*).

Az okok második (fontosabb) körét olyan jelenségek rajzolják ki, melyek a költő lelki-szellemi környezetének jellegére utalnak. A Biblia karácsonyi üzenetét a jelenbe transzponáló *Epifánia* lírai szubjektuma ekként szólítja meg a háromkirályokat: „Gáspár vigyázz az aranyadra/ Menyhért rejtse el a tömjént/ a polgármester elől/ Boldizsár a mirhát nem kell féltened/ van már penicillin”. A pénzközpontúság, a tolakodó

üzletiesség más versekben is fel-felbukkan. Túlbugzó, tudálékos trösztöket, mindent tudó tőzsdést emleget a *Miért miért nem*, újság nevét, cipőfűzőt, fagyaltot, török-mézét mint „lényegest” ismételtetőkéről emlékezik meg az *Egy eb arcképe*; a *Concerto vonósokra, ütőhangszerekre és celestára* egyik részlete pedig így idézi a kaliforniai világot: „a pázsiton számol a bankár/ de nem a százsorszépet veszi számba/ Ha meghal ügyis kicicomázzák / balzsampír remeg arcán”. Ugyanennek a költeménynek egy másik helye a jómód szülte devianciákat sorolja: „Két macska örökölt félmillió dollárt/ a kandúrok korszaka jött el/ kutyaklinikák állattemetők papagájfüggőkertek”.

Jó pár vers tudósít a közösségi összejövetel, rendezvények tartalmatlanságáról, színvonalatlanságáról. A vidéki magyar és a nagyvárosi amerikai atmoszférát szembeállító *Két világ* például így szól a városi ünnepről: „háromezer ember az együgyű parádén/ elöl az óriáshattyú aztán mikiegér/ aztán a lótusz aztán a semmi”. A *Majálisban* bemutatott család tagjai falatozással és szörnyű nagy taglejtésekkel fejezik be programjukat a ligetben, míg az ábrándozó nagyobbik fiú „fürgén lefut/ a tópartra, s a hatytyúk hasa alól/ meríti ki álmai kék halát”. Egy partiról így nyilatkozik a *Benne vagyok a játékban* beszélője: „Rádöbbenek,/ hogy csak részletjelenség vagyok a jótékonysági/ kockélpartin: piperkőcök, a sóhivatal kiküldöttjei s tengernyi/ asszony nép között”.

Az üzletiesség és a színvonalatlan közéletiség motívumait az *Íme az ember* soraiban a tévtanokra, rögeszmékre és a nyárspolgári szellemre utaló részletek egészítik ki: „Tömör fűrtökben érik a tespedés. Az erkélyrácsokon tárolja unalmát a világvárosi sáfár. Ha majd a szűk esztendők jönnek, kanállal ehetjük a közhelyeket. Már most jegyezhetünk részvényeket a Lapos Tévtanok Dáridójára (LTD) s az Értelmiségi Tenyészállatvásár jegyei elővetelben kaphatók. Terjengős ismertetések szólnak az újsütetű tarhonyáról s a muszkahal olajban fürdetett gyönyörűségeiről. Tölcsérben árusítják a középszerűséget, s ha akad majdan egy rendeltetés-sugallta, torzonborz tökfilkó, ki megmászni akarná a butaság Matterhornját – miközben tormát szagol –, a tudósítók villanó lencséin át megláthatja majd a Földrészközi Figyelő Bizottság, milyen is voltaképpen a nagy múltú társadalom, milyen is vajon az EMBER.” A *Halálos szójáték* következő részlete pedig mintha folytatása lenne e fentebb idézett társadalomképnek: „Éldegélünk szívósan mutáló vágyainkkal/ egybevágó érdekeinkkel. Ügyeskedünk is, tökfilkók/ tucatemberek, fölcseperedünk a választékos/ társadalmi rétegekbe, szürke lakmározásba...”

Tűz Tamás, a költő szomorúan érzékeli maga körül a költészet háttérbe szorulását, s úgy látja: „eljön majd az idő, amikor a napihírek közé kell becsempészni a költészetet, hogy az olvasó gyanútlanul kapja be a szépséget, mint a hal a horgot” (*Concerto vonósokra, ütőhangszerekre és celestára*). Az emigráns poéta ugyanakkor magában a költészetben (jelenének nyugati költészetében) is színvonalcsökkenést tapasztal. „A költészet a parafrázis színvonalára csökkent” – hirdeti a *Pantomim*, s válságtünetről számol be a *Feleletképpen* zárata is:

„Milyen megnyugtató a vers, miben már
nincs líra, csak rakosgatás
cukor, só, kávé, tea
(ki használja a szacharint?)
tématördékek, selypegő tizenhatodik
a ritmuson bádogmadarak ülnek
csörömpölő csalományok
vonatok, sínek, kerekék, talpfák
elég egy hangszúly is
távíróoszlopok, szemaforlámpák
koszorúk, gyűrűk, levelek, vízesések
egymás mellett futnak a szerelvények
szemezünk a halállal”

Tűz Tamás, a hívő ember, a pap az igazi keresztény szellemiség hiányát is gyakran tapasztalja, s nem csupán Amerikában (hol „valamikor a sarkokon templomok nyújtózkodtak/ harangszó hullt a paloták tarkójára”), hanem a keresztény világ központjában, Rómában is. Erkölcscsöszöknek üzen az *Anatómia* című verse. Az *Átkozódó* paptól szokatlan vallomással zárul:

„a széplelkek illő undorral dobják el könyveidet
Baudelaire legyen az eszményképed
a legnagyobb keresztény
halál az álszentekre

Dominique barna kis szeme több nekem
mint a San Pietro pápástól-kupolástól
benne úszik a végtelenség
benne ragyog az Isten”

A *Szordínós áve* szerint Sarlós Boldogasszony „kiszikkadt lelkek kanyargós ösvényein lépdél”, a *Kirakós* őszi életképében a Szent Ágota közén áthaladók kezében „TWA szatyor libeg/ bevásárlótargoncát húznak maguk után/ agyonápoltt képükön óangol színezet”, s miközben „pincsi pisil a sarkon, Szent Ágota/ neve porlik a márványtáblán.”² Hasonló a szerepe a porladás-képzetnek a *Via crucis*-ban: „A gyertyák égnek./ A padok üresek./ Álmodoznak a freskók./ Álmodoznak?/ Inkább csak porladoznak.” Környezetének szellemi-lelki állapotáról általánosító megjegyzéseket is tesz az

² A TWA (Trans World Airlines) egy 1925-től 2001-ig működő amerikai légitársaság volt.

emigráns lírikus. A nagyvárosokban csömört érez „mindenben, ami zsúfolt dús tömör/ ami helyettesíti a lényegét”(Tériszony), a „korszellem pállott hattyúdáláról” beszél a *Sietős áldás*, a *Riadt kérdések* pedig így veti fel a környezet és kor alapvető problémáját: „Fölszisszen az égbolt/ a szuperszonikus sietségre// Nincs elég időnk/ hogy befejezzük a művet?/ Ki elől menekítjük/ sokfolyosójú palotánkban/ a lelket?”

A kiemelkedően művelt (verseiben Giottóról, Goyáról, Van Goghról, Cézanne-ról, Gauguinről, Palestrináról, Brahmsról, Lisztről, Bartókról, Kodályról, Rilkéről, Dylan Thomasról, Weöres Sándorról, Kormos Istvánról, Pilinszkyról megemlékező), keresztény hitét mélyen megélt költő tehát a tartalmas emberi kapcsolatok, a hagyományos értékek sorvadását tapasztalja, szellemi-lelki kiüresedést lát maga körül az amerikai kontinensen s Európában kiépülő fogyasztói társadalmakban, s otthontalanságérzések ez az alapvető oka.

A költeményekben kibontakozó korkép, persze, nem olyan negatív, mint amilyenek e motívumok láttatják. Tűz Tamástól mi sem áll távolabb, mint a prófétai tartás, ítékezés. A bírálat olykor önbírálat is, a kritikát megfogalmazó részleteket önironikus vagy épp büntudatról árulkodó megjegyzések ellenpontoszák. Az ámulat, a csodálat sem veszett ki teljesen az idősödő alkotóból. Az *Új géniuszek* című költemény például himnikus hangon dicsőíti a kohók héroszait, a vasöntődek égő homlokú félisteneit, a bulldózerek higgadt lovasait, akik gondoskodnak arról, hogy „gondtalanul dübörögiön a század, karikázzanak a gye-/ rekek, hajtsa szerelmesek suttogását a szél,/ s verje a zápor a csöndbe bűvő szelíd temetőket.” A kései *New York* című versben pedig ilyen vallomásra találunk: „nekem a legszebb város/ lehet hogy saját tükörképem/ és titkos szálak fűznek hozzá.” Igen tanulságos s a költőre jellemző ugyanakkor, ahogy e vallomás pátosza szertefoszlik a költeményben:

„suttogóra fogott hangon mondom ezt
mert hátha megdézsmál ellenem uszítja
finom csontozatú agárszukáit
megtépi pokolra szálló ösztöneimet
valami csoda folytán megmenekülök
csont csonthoz visszaforr
fergeteges füstöt fúj a Camel-reklám
kiönti lelkét a neonfény fogpasztahirdetés
ma már világosan látom
szél ellen nem lehet evezni a Hudson folyón sem
hiába tartja az a hölgy a fáklyát
a szabadság nevében”